

For læsere der ønsker viden om lægernes syn på kvindernes krop, fødsler og moderskab, er der imidlertid meget at hente i denne bog, ligeså om forskellige mødestrømninger og om hvordan klæder skaber køn. Mange emner kan inspirere til undersøgelser også i andre sammenhænge. Her tænkes ikke mindst på Kvindernes egne med- og modspil og på dannelsen af idealer for kvindelighed og mandighed i forskellige miljøer og i vor egen tid.

Bodil K. Hansen

KRISTIAN HVIDT: Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte. Gyldendal 1987, 510 s., ill. 312 kr.

Værkets hovedbasis er »Brandesarkivet« på Det Kongelige Bibliotek plus andre privatarkiver sammesteds, på Rigsarkivet og Universitetsbiblioteket i Oslo. Hertil naturligvis den efterhånden mægtige trykte litteratur om tidens politik og litterære kultur anført af erindringer, dagbøger og biografier vedr. Hørup, Ove Rode, P. Munch, Zahle, Georg Brandes, J. P. Jacobsen o.s.v. Og så E.B.s egen enorme produktion af bøger, skuespil, romaner, dagbladsanmeldelser og politiske kronikker. Rigsdagstidende, som vel rummer E.B.s vigtigste taler i perioderne som folketingsmand (1880–94), landstingsmand (1906–27) og finansminister (1909–10, 1913–20), glimrer ved sit fravær i noterne, hvilket – som vi skal se – hænger sammen med et hovedtræk i bogens sigte og opbygning.

Bogens første fjerdedel (s. 13–123) skildrer E.B.s familie- og miljøbaggrund i hovedstadens velstående, men ikke-patriciske jødiske bourgeoisie, hans opvækst, sprogstudier ved Universitetet, erotiske eskapader og det første ægteskab 1873–79. Dette faldt sammen med hans indgang i en karriere som free-lance, men formuende anmelder og kulturskribent på broderens ideologiske linje, efter at drømmene om at blive skuespiller og universitetslærer var bristet. De tre kapitler udgør en solid indledning til en levnedsskildring af høj valør, hvor brydninger og sammenhænge mellem personlighed, miljø, fag (uddannelse), samfundsbaggrund og ideologiske strømninger går op i en smuk indsigtsgivende enhed. Hvidt har med friske og dog prøvede greb vist os, hvorledes det evige biologiske møder det tids- og stedsbestemte i et aktivt og begavet ung menneskes udvikling.

Værkets største tyngde ligger dog afgjort inden for de godt 200 sider, der omhandler tiden fra den knap 33-årige dr. phil.'s indvalg i folketinget 1880 til han som 57-årige halvvejs gik og halvvejs blev gået som chefredaktør af Politiken ved nytår 1905. Forfatterens frie og charmerende skrivemåde kan stedvis indebære omkostninger i retning af svigtende præcision på den iøvrigt summariske skildring af den almenthistoriske ramme. F.eks. når han anfører, at Venstres krav om parlamentarisme først fremsattes efter partiets valgsejr i 1872 (s. 125); det stod faktisk allerede i 1870-udtalelsen – altså før vælgerne gav det nydannede parti flertal. Eller når det meddeles, at Cavling i 1904 tænkte på at gøre den moderate folketingsleder Niels Neergaard til politisk redaktør for sit planlagte nye dagblad (s. 340); det var faktisk den solidt radikale Niels Bransager. Udover dette findes der et par steder ganske overraskende en ubehersket rabaldersocialisme i generelle udsagn. Med bemærkninger som »Bønderne som landets flertal, landbefolkningen, der gennem århundreder var blevet holdt nede af nogle få godsejere. Arbejderne var en ny social klasse, den voksende industris underkuede slaver...« kan man ikke skildre samfundstilstanden i 70erne. Og end mindre kan man indrullere »de intellektuelle« som en tredje gruppe, der ved denne tid »meldte sig med krav på indflydelse og del i magten«. De manglede såvist ikke noget i forhold til andre før 1901 – og de fik da heller ikke mere siden! Fortegningen af landbefolkningens usle stilling kammer konkret over i skildringen af vælgerkorpset på Langeland i 1880, da EB valgtes der. Bogen hævder, at på øen »skulle der dog være 8.000 voksne mænd. Når kun 3.000 af dem havde valgret, skyldtes det, at øen blev domineret af store godser, ejet af en håndfuld rige herrer, men i realiteten (???) dyrket af nogle hundrede karle og piger, tyende uden egen husholdning og derfor uden valgret« (s. 136). Faktisk var antallet af mænd på Langeland, som var fyldt 30 år, kun godt 4.000, og andelen af valgberettigede blandt dem var 75%, ganske som i landet som helhed. Og når vælgerdeltagelsen var og forblev så lav gennem 1800-tallet (40 á 60%), skyldtes det ikke primært underudvikling, men det forhold, at Venstres overmagt var for stor til at skabe usikkerhed om udfaldet på øen.

Disse skævere medfører dog reelt ingen alvorlige skader på fremstillingens hovedindhold. Dette angår ikke så meget den politiske kamp på Rigsdagen, hvor EB jo først var et ganske menigt medlem hvorefter han som Hørups næstkommanderende delvis imod sin egen tilbøjelighed måtte støtte en barsk og steril agitation mod forhandlingspolitikken. Heller ikke var han de store folkemøders mand, savnede med sit stærke præg af akademisk facon og gammelkøbenhavnsk borgerkultur både smag og evne for de store enkle ord. Betydningsfuld blev derimod EBs

indsats på den litterære kritik og en dermed i usædvanlig grad sammenhængende livsanskuelsesdebat, hvor kristelighed, sædelighed og nationalitet skulle fortrænges eller saneres af moderne, »europæisk« og naturvidenskabeligt baserede grundholdninger. Profeten og igangsættereren af denne omstillingsproces på dansk grund var, som man ved, EBs storebror Georg, der var en afgørende kraft i EBs udvikling ungdommen igennem. Men EB, som aldrig selv var nogen original producent eller importør af idéer (måske bortset fra en noget naiv antiklerikalisme), blev både det faste og urokkelige holdepunkt for den oprindelige 70er-realisme og tillige den, der konkret applicerede og afmærkede den i den danske litterære kultur. Som sådan fik han en afgørende rolle for og blandt »det moderne gennembruds mænd«, hvilket også – med klart kritiske bitoner – fremførtes i broderens bog af samme navn (udg. 1883). Hvidt skildrer udførligt, især ud fra brevene, EBs forbindelser både til J. P. Jacobsen, Drachmann, Bang, Bjørnson, Strindberg m.fl. og til de yngre Clausen, Stuckenberg, Wied, Hamsun o.s.v., hvor ikke mindst EBs evner og pligtfølelse som »talentforvalter« kom til frugtbar udfoldelse. Han medgiver åbent det partiske, kunstnerisk sterile og i længden ødelæggende, som kom til at præge denne del og side af »kulturkampen«, hvor partifællesskab og ortodoxi kunne tilsidesætte de egentlige kunstneriske kriterier. Men han betoner også EBs ægte sans og interesse for originalitet og ungt talent og hans trofasthed, hvor han så det.

Betydningen i døgnets, eller skal vi i alt fald sige: for femårenes politik, fik denne målbevidste litteratur- og teaterkritik ved forbindelsen med dagspressens udvikling. Både som en stor og pålidelig arbejdskraft i det redaktionelle arbejde og gennem sine tætte forbindelser til den velhavende jødiske og/eller liberale del af det højere borgerskab gav EB uundværlige bidrag til rejsningen af Venstres to elitære opinionsaviser i 80erne – Morgenbladet under triumviratet Hørup-Berg-EB 1881–83, og Politiken, hvor EB fra starten 1.10.1884 var medredaktør og storinteressent ved siden af Hørup og forretningsføreren Hermann Bing. Bogen kaster nyt og væsentligt lys over de ret lange og vanskelige forhandlinger mellem Hørup og EB forud for Politikens start. Hørup var ikke 100% begejstret ved makkerskabet, som kunne fjerne ham fra bønder og andre gennemsnitsdanskere. Han citeres bl.a. her for et brev til EB af 11. juli 1884 (først trykt i »Hørup i breve og digte« s. 176ff udg. ved Karsten Thorborg 1981), hvori det bl.a. hedder: »De har haft den tro, at præntentionen lå i at sige sin mening... men deri ligger det ikke. Selv i et syndigt land som vort kan man få lov at sige omtrent alt muligt... men den sande præntention er at sige det, så at talefrihedens grænser nu er blevet videre, så at nu *det* går an. Vi skal ikke føre krig mod den offentlige mening – det er let nok – men

vi skal erobre den offentlige mening og gøre os til dens ordførere. Det må dog for pokker være det absolutte, den absolutte sejr og det absolutte nederlag, og ikke at lade sig selv skyde ud, men skyde de andre ud. Og når vi nu for tredje og sidste gang laver os til at lægge ud, så vil vi gøre det mest muligt ud af den smule liv, der er tilbage. Misforstå mig ikke, jeg er parat til at sejle hårdt og vove langt, men jeg har ikke råd til at spille noget, nu skal vi igennem, nu eller aldrig...« Hørup medgiver åbent at makkerskabet imellem dem undertiden har mindet ham om det særlige jyske forspand med en hest ved siden af en stud. Men han var dog ikke »synderlig bange for, at De skulle løbe grassat med køretøjet. Når det kommer til stykket, er De slet ikke så absolut som De selv tror, men tværtimod grumme klog, næsten så klog som en hest«.

EB har siden skildret Hørup som lumsk ked af de konkrete forberedelser til bladstarten, som »kun bæres af ham i idéernes tjeneste« og hvortil han kun bidrog med bladets navn. Det var nu heller ikke så lidt og dækkede over mere. EB ville have kaldt bladet for »Fritænkeren«, og der er ingen tvivl om, at det langt snarere var ham, som var i idéernes vold besat af iver for at lade bladet satse på endnu mere kulturkamp med den intellektuelle elite som aktører og publikum. Hørups virkelige hjælp i denne spænding om målsætningen, der jo ikke kunne løses een gang for alle, blev Hermann Bing. Dette er allerede påpeget af Hakon Stangerup (i Henrik Cavling og den moderne avis, 1968) men som så meget andet overset eller misforstået i Bo Bramsens nye tobinds værk om Politiken, der blot ser Bing som »en besværlig partner« uden sans for journalistik. Nej, Bing var som forretningsmand optaget af bladets oplag og derfor mere åben for betydningen af de andre dele af avisens indhold end kultur og ledere. Som Hvidt viser, er det i dette lys man skal se EBs drastiske opsigelse af sin redaktørstilling den 7. februar 1886. Også EBs faste medhjælper Peter Nansen sagde op (dog først efter at have tryglet EB om at blive), og Herman Bang ville ikke påtage sig, hvad han med rette opfattede som konfliktramt arbejde. Også to af de mest produktive »spinatfugle« sagde fra, forfatteren Gustav Esmann og musikanmelderen Axel Kjerulff. Men Hørup havde ikke travlt, afventede EBs nedkøling, der da også kom. Med et par mæglingsmøder var det meste på plads en måned efter. Reelt naturligvis en styrkelse af Bing, som i mellemtiden havde vist sin ukyndighed i journalistik ved at hyre Henrik Cavling (!) og herefter kunne se Politiken vokse sig stærk som et mere blandet produkt end EB ville have skabt. En opinionsavis, javel, men der kom meget andet stof end det store med Cavling, Vald. Koppel og andre nye, ja også folkene fra EBs »kulturredaktion« som Nansen og Bang bøjede sig med stor verve efter nye emner og måder.

EBs ensidige syn på bladdrift og journalistisk bør ikke fordunkle hans indsats for bladet, partiet og ideologien ved anmeldelserne og meget andet skriverseri gennem 80'erne. Bogen skildrer dette såre livligt – også i forbindelse med hans egen litterære produktion og hans ganske afvekslende privatliv. Men bladsynet er så klart og væsentligt for hele hans midtviktorianske perspektiv på samfundets struktur og dynamik, og dermed for hans rækkevidde og begrænsninger, at det bør fastholdes. Faktisk også endnu tydeligere end Hvidt har gjort, selvom han med rette fremhæver, hvad forlæggeren Gustav Philipsen i 1896 føjede til sin nedrakning af den nys afdøde Bing: »Men dog var han *folkelig* og befriede derfor Politiken for et åndaristokratisk præg, som var en fare for bladet«. Men efter den underholdende beretning om EBs frivillige udlændighed 1894–97 og hans kulturelle rædselsherredømme, der afsluttedes med den berømte duel i Dyrehaven, får Hvidt ikke rigtig genoptaget tråden i de tyve sider, der omhandler EBs periode som Politikens hovedredaktør 1901–04, mellem Hørup og Cavling. Der går for let hen over det bladstrategiske dilemma, som i sidste ende lå bag oprøret mod EB og hans fratræden – selvom Hvidt formelt kan have ret i, at denne skete frivilligt og derfor ikke kan udlægges som en revolution. I polemik mod Stangerups bog betvivler Hvidt, at Cavling var den helt store pioner og skaberen af den moderne avis på dansk grund. Han henholder sig til visse moderne træk i forskellige andre af tidens blade, især Vort Land, og han hævder, at redaktørskiftet i sidste ende mere var »et oprør omkring spørgsmålet: er formålet med en avis at skaffe sig politisk indflydelse eller at nå det højest mulige oplagstal?« (s. 338).

Men oplagstallet var jo netop udtrykket for vurderingen af det potentielle publikums størrelse, af muligheden for at imødekomme mange flere menneskers interesser, smag og vaner gennem en avis, hvilket indebar såvel en forlægning af tyngdepunktet over mod »civile« emner uden for politik og kulturstof som en hensyntagen til den større spredning i publikum gennem en passende bredde både holdningsmæssigt og i kravene til forkundskaber. Bærepillerne i denne nye avistypes redaktionelle indhold blev da en voldsom udvidelse og understregning af nyhedsstoffet samt en hidtil ukendt omhu for læselighed, illustration, rubriksætning og præsentation iøvrigt. Betingelserne var dels, at man bøjede sig for den ny journalistiks arbejdsmåder, dels at man kunne skaffe pengene. Dette forudsatte kapital, men først og fremmest et rimeligt interesseret og købedygtigt publikum, der ville holde avisen og betinge en tilsvarende vækst i annonceindtægten. At disse betingelser lod sig opfylde nu efter århundredeskiftet – næppe meget tidligere – så Cavling, og han udnyttede det. Det er sandt, at indsigten spøjte hos flere,

og også at nogle gjorde visse udspil i den rigtige retning. Men de holdtes hver på sin måde tilbage af væsentlige begrænsninger som de ikke i tide fik overvundet: De rigtige boulevardblade som Aftenbladet og Folkets Avis kunne nok nå store oplag ved at udnytte den nye journalistik helt ud til kanten med sensationer og kampagner – men baseret på løssalg til to øre pr. stk. kunne de aldrig hverken på salg eller annoncer få penge nok til den store redaktion og det store sidetal. Ferslews Aftenposten nåede langt frem i oplag, da den blev et folkeligt illustreret morgenblad; men dens tradition og den uløselige sammenknytning med de andre ferslewske blade holdt den fast i rollen som en avis for jævne folk alene. Social-Demokraten måtte uundgåeligt lade provinspressen, organisationerne og partiets daglige politik gå forud for journalistiske og bladlige målsætninger. Det samme gjaldt flere mindre blade, som reelt ikke havde egne indtægter til at træde ud af den begrænsende, men også beskyttende niche, som ideologi og organisationsstøtte kunne danne, herunder Vort Land.

At Cavling både kunne og ville se og udnytte de nye muligheder, stik modsat EB, er forklaret mange andre steder end i Stangerups bog – jeg tør i beskedenhed nævne min egen fra 1972. Det lader sig ikke affærdige med en håndbevægelse – heller ikke når opgaven er at skildre EB, fordi hans elitære tankegang og begrænsning til det svundne århundredes klassesamfund netop her træder så tydeligt frem. Bogens positive bidrag til forståelsen af denne begivenhed begrænser sig da faktisk til den forudgående skildring af EBs noget sene og pludselige personlige modning eller afklaring som 53-årig ved duel-episoden. Uden den havde det været ret ubegribeligt, at EB hverken kæmpede desperat for sin magtposition eller efterpå hensank i modløs passivitet, som hans gamle jeg utvivlsomt ville have gjort.

Bogen går helt frem til EBs død som 84-årig i 1931. Den omtaler altså også hans stadig aktive liv som politisk taler og kronikør efter 1920. Særlig hans fronderen omkring valget og støtten til Stauning i 1924 er interessant (– selvom en opmærksom læser må notere fejl m.h.t. Politikens redaktionsledelse s. 457 – Cavling afløstes først af Koppel og Rode i 1927). Men iøvrigt behandler bogens sidste fjerdedel, godt hundrede sider, naturligvis især den genoptagelse af en politisk karriere, som EB helt overraskende fik inden for det nye radikale parti, skønt han egentlig nærmest havde været imod dets oprettelse i 1905 og vel egentlig altid forblev fremmed for dets socialliberale idéer såvel som for det faste samarbejde med Socialdemokratiet. Det er før noteret, men ikke skildret nøjere, hvorledes denne gammelliberale kulturradikaler, ateist, åndsari-

stokrat og verdensmand hurtigt blev et agtet medlem af Landstinget efter sit valg i 1906. Han kom meget snart på bedste fod med mange af de godsejere og rigmænd, som kun sad der i kraft af deres penge og som både de radikale og alle andre demokrater helt ville fjerne fra politik. Hvidt betoner EBs spirituelle veltalenhed, charme og politiske realisme som det, der gjorde ham til nær ven af Mogens Frijs og velset af de fleste andre. Han centrerer nærmest sin skildring omkring makkerskabet og venskabet med Frijs, der har aflejret en stor og instruktiv korrespondence, og han skildrer hvordan denne alliance og den menneskekundskab, hvormed det var vundet, skaffede EB velvilje og yndest hos den endnu unge, politisk vakkelvorne og ærgærrige kong Christian X, såvidt at den radikale regerings oplevelser gennem de syv år 1913–20 flere gange tilsyneladende kun hang på dette søm.

Der er utvivlsomt en vis sandhed i denne fremstilling, men jeg tror at pointen og synsvinklen er overspillet. Dette hænger sammen med bogens anlæg, der medfører, at de syv år, hvor EB havde en hovedrolle i dansk politik, kun skildres over små 70 af bogens 500 sider, og at grundlaget for skildringen overvejende er breve, dagbøger og lignende ikke-officielt materiale. Derved er også EBs position og aktivitet i lidt for høj grad revet løs fra den hverdag og virkelighed, som i sidste ende var bestemmende. Hvidts bog rummer ikke den totale gennemgang af tidens løbende politik, sådan som f.eks. Tage Kaarsteds imponerende Rødebiografi, hvis tredje bind med 350 sider hovedsageligt er en indgående skildring af begivenhedsforløbet mellem 1913 og 1920. Hvidt har i stedet valgt at lade sin skildring samle sig temmelig snævert om sin hovedperson og kun at inddrage de almindelige hændelsesforløb og strukturer, hvor det er absolut påkrævet for en forståelse af EBs rolle og synspunkter. Ved siden af de gængse fremstillinger forfattet af Cohn, Kaarsted m.fl. samt Munchs, Rodes og Zahles trykte dagbøger er det fortsat EBs korrespondence med bl.a. datteren og Mogens Frijs, der leverer kildegrundlaget, mens f.eks. Rigsdagsforhandlingerne ikke anvendes. Men dette giver kun begrænsede muligheder for at få præciseret EBs position og hans synspunkter. Man fristes til at fremhæve, at de mere private ytringer, som mange historikere næsten instinktivt er tilbøjelige til at foretrække fremfor det offentlige, åbenlyst friserede materiale, også har deres indbyggede svagheder og risici – nemlig videregivelsen af stemninger, strøtanker og luftkasteller, som ophavsmanden af gode grunde aldrig lader komme videre og som aldeles ikke repræsenterer nogen »egentlig« bagvedliggende sandhed.

Når Hvidt både betegner EB som en ankermand i regeringen og fortæller, at han reelt var uenig i den førte regulerings- og velfærdspolitik

(se brevet til Zahle 19.1.1919 s. 435), må forklaringen utvivlsomt søges i en bredere forståelse af de politiske magtforhold end den, der kommer frem i private breve. Jeg tror hans position var den politiske onkels: han var ikke en af radikalismens fædre eller livsarvinger, nok del af familien, men ikke af kernefamilien – respekteret og lyttet til, men kun såvidt og så længe han forstod og accepterede sin begrænsede rolle. Det gjorde han. Derfor var han betragtet som klog og sad i begivenhedernes centrum, men kunne samtidig være ret så afmægtig.

Noget tilsvarende kan indvendes mod omtalen af EBs virke med Mogens Frijs. Denne delte utvivlsomt EBs modvilje mod J. C. Christensen og bondevenstres overherredømme, men det er forfejlet at betegne J. C. som en »fælles fjende«, som de hjalp hinanden med at jorde helt fra 1906 (s. 355). Mens EB både med forstanden og hjertet kunne stræbe denne arvefjende efter livet – som det ret uskønt kom frem i hans artikel »De uadskillige« efter Albertis fald – var lensgreven reelt Venstres vasal. De frikonservative havde kun betydning, fordi de havde indrettet sig som modererende støtteparti, der køligt og illusionsløst solgte ud af den privilegerede konservatismes politiske arvesølv, så længe det varede. Deres muligheder randt definitivt ud mellem 1910 og 1915. Ved valget i 1910 svandt gruppen ind fra ti til seks mand. I 1912 lagde Venstre ud med forslag til grundlovsændring, hvilket under alle forhold ville fjerne den privilegerede valgret til landstinget, som var de frikonservatives eneste politiske ressource. Og opløsningsvalget i 1914, der gav de demokratiske partier flertal i landstinget (27 venstremænd plus 7 radikale og 4 socialdemokrater = 38 mod 23 højremænd og 5 frikonservative), berøvede dem faktisk enhver reel politisk brugsværdi. Det gjaldt endog over for det nye konservative Folkeparti, som de kun kunne tilføre et par pæne navne uden appel til de efterstræbte bonde-, detailhandler- og håndværkerstemmer. De var politisk dødsdømte fra den 5. juni 1915, og hvad de endnu måtte have haft af indflydelsesmuligheder på falderebet, lå fortsat i samspillet med og dobbeltspillet med Venstre. Derfor var et ministerium Frijs-Brandes at betragte som hjernesvind, også hvis Frijs ikke havde savnet den nødvendige arbejdsevne (som selv EB måtte erkende, se s. 413). Det er spændende at læse Hvidts beretning om EBs mærkelige sonderinger for ikke at sige konspirationer om et regeringsskift i 1915; men faktisk må man, som P. Munch også gjorde opmærksom på, anse projektet for urealistisk, væsentligst båret frem af tåger i monarkens hjerne.

Trods de fremførte kritiske bemærkninger er hovedindtrykket imidlertid, at Kristian Hvidt her har fremlagt en indsigtfuld og læseværdig biografi af en væsentlig skikkelse i nyere dansk historie. Lige langt fra

letkøbt forargelse og nærsynet forgudelse af den sammensatte personlighed trænger bogen frem til centrale personlighedstræk og synsmåder hos en mand, der i høj grad virkede aktivt ind på sin samtid og udtrykte vigtige sider af den.

Niels Thomsen

Hans Kirchhoff: *Kamp eller tilpasning. Politikerne og modstanden 1940–45*. Kbh., Gyldendal, 1987. 208 s.

Hans Kirchhoffs bog kan karakteriseres som en samling politiske essays om besættelsestiden. En del af bogens kapitler har været offentliggjort som avis-kroniker og i dem populariseres og opsummeres Kirchhoffs forskning i besættelsestidens historie. Det betyder at bogens tyngdepunkt ligger i perioden 1941–43, hvor der bygges på »Augustoprøret 1943, I–III« (1979). Hovedemnerne er samarbejdspolitikens mål og midler – specielt indenfor Socialdemokratiet, regeringen Scavenius og dens forhold til tyskerne og til modstanden i 1942–43, de folkelige protestbevægelser mod samarbejdspolitikken, der munder ud i augustoprøret og den tidlige modstandsbevægelse. I en række senere artikler og undersøgelser har Kirchhoff beskæftiget sig med aspekter af problematikken i perioden 1943–45. Det har udmøntet sig i bogens kapitler om bl.a. folkestrejken 1944, Døssings stilling som gesandt i Moskva samt politikernes og modstandsbevægelsens positioner op til den tyske kapitulation i 1945.

Selvom Kirchhoffs offentliggjorte forskning således har omfattet en række af besættelsestidens centrale emner, har han følt behov for at supplere med kapitler om nogle af de grundlæggende og omdebatterede emner, der har ligget i kanten af egne forskningsområder, bl.a. 9. april-problematikken. Bogen er ikke tænkt som en samlet fremstilling af besættelsestidens politiske historie, men den dækker politikernes stilling til modstand og kollaboration i hele besættelsesperioden. Modstandens mål og midler er derimod kun behandlet punktvis.

I sin indledning fremhæver Kirchhoff, at hvad der gør besættelsestiden afgørende for den generation, der oplevede den – og fortsat interessant for nye generationer, og vel også for ham selv, er de moralske og eksistentielle spørgsmål, som perioden stiller på spidsen: tilpasning eller kamp, våbenbrug eller ej, og mange andre. Aktualiseringen af de moralske valg betyder at perioden i så høj grad er blevet diskuteret gennem ideologierne og den aktuelle politiske kamps filtre, og at der konstant har været